

МОТИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ-ПСИХОЛОГІВ

Т. В. ЛІСОВА
М. В. ДЕРКАЧ

Останнім часом проблема професійної соціалізації особистості все частіше привертає увагу науковців, і серед усіх актуальних аспектів вивчення професійної свідомості фахівців залишається аспект мотиваційних детермінант професіоналізації особистості. Поясненням такої наукової ситуації дослідження проблеми слугує системо-утворюючий методологічний статус мотиваційної сфери фахівця на всіх його етапах професійного становлення. Проблема вивчення мотиваційного простору професійної реалізації майбутніх фахівців-психологів є однією з найпопулярніших серед них. На тлі існуючих наукових доробок у вивченні цієї проблеми спробуємо презентувати ще один емпіричний матеріал, який, на нашу думку, доповнить зазначений напрямок.

Сучасна система вищої освіти покликана створювати відповідні умови для підготовки компетентного фахівця, орієнтованого на постійний професійний розвиток, самовдосконалення, що забезпечить у подальшому високий рівень конкурентоспроможності, професійної мобільності, продуктивності професійної діяльності і, як наслідок, кар'єрне зростання та самореалізацію. Крім успішного оволодіння необхідною базою знань і вмінь відповідно до специфіки обраної спеціальності, важливим також є володіння максимально вираженими професійно необхідними якостями та практичними навичками, що є передумовою ефективного здійснення професійних функцій на будь-якому етапі професійного становлення особистості.

Метою сучасної освіти у вищій школі є підготовка конкурентоздатного професіонала, на якого є попит на ринку праці, розвиток у студентів потреби у спілкуванні, зацікавленість у знаннях, які дозволять набути етнокультурну ідентичність, емоційно-моральне ставлення до життя. Соціалізація виступає важливим фактором професійної підготовки майбутніх спеціалістів, оскільки через співпрацю, взаємодію викладача і студента, соціально-психологічну сумісність учасників педагогічного процесу у майбутніх професіоналів формуються необхідні професійні якості (загальна професійна компетентність, особиста відповідальність, організаторські здібності, вміння прогнозувати, комунікабельність, здатність до ризику, володіння засобами переконуючого впливу, духовність, наполегливість), здібності, вміння і навички, професійний потенціал (психологічні особливості, інтелектуальні можливості, соціальний статус, культурний, моральний, комунікативний потенціал) [7].

Говорячи про професійну соціалізацію, її розуміють як динамічний процес ухвалення індивіда в професійне середовище (засвоєння професійного досвіду, оволодіння стандартами й цінностями професійного співтовариства) і активної реалізації накопичуваного професійного досвіду, що припускає безперервний професійний саморозвиток та самовдосконалення. В процесі професійної соціалізації передбачається особистісна активність, оскільки взаємодія і вплив на систему соціальних зв'язків та відносин вимагає прийняття певного рішення і включає в себе набір характеристик, як от: цілеутворення, мобілізація суб'єкта діяльності, побудова стратегій діяльності. А це, в свою чергу, вимагає вдосконалення знань, уявлень про професію, зміну рівня домагань, мотивації. Все це дає змогу припустити, що саме особистість із сформованою «Я-концепцією» і розвинутою мотиваційно-когнітивною характеристикою зможе успішніше засвоїти професійну соціалізацію [10, с. 28].

Процес професійного становлення нерозривно пов'язаний із розвитком особистості в цілому, а також із формуванням та зміцненням її професійно важливих якостей, готовності до професійної діяльності, що у подальшому сприятиме швидкому включенню у професію та якісному виконанню професійних завдань. Психолог, схильний до маніпуляції у міжособистісній взаємодії, здатен перетворити власну професійну компетентність на зброю проти свого клієнта, виробляючи ставлення до нього як до засобу досягнення власних цілей. небезпека маніпулятивного впливу пов'язана із особистістю маніпулятора, адже саме його цілі, цінності, ідеї та погляди нав'язуються іншому.

Проблема професійного становлення фахівця була предметом дослідження вчених: Б. Ананьєва, Н. Волянчук, Е. Зеєра, Р. Зобова, Л. Карамушки, Є. Климова, Н. Коломінського, Н. Кузьміної, К. Левітана, С. Максименка, Л. Мітіної, В. Семиченко, Т. Титаренко, Н. Чепелевої та ін.

Метою даної статті є обґрунтування ролі мотиваційного аспекту професійної соціалізації для майбутніх фахівців-психологів.

Життєвий шлях людини, відображення нею соціально-психологічної реальності завдяки її активності перетворюється в складну двосторонню взаємодію особистості та соціального життя. Процес взаємовпливу одне на одного – складний і є джерелом розвитку та становлення індивіда.

Процес уходження індивіда в суспільство – це і є соціалізація особистості (від лат. *socialis* – суспільний), активне засвоєння ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в даному суспільстві. У процесі соціалізації в людини формуються соціальні якості, знання, вміння, відповідні навички, що дає їй змогу стати дієздатним учасником соціальних відносин [3, с. 34].

Соціалізація відбувається як за умов стихійного впливу на особистість різних обставин життя, так і за умов цілеспрямованого формування особистості. Основа соціально-психологічного розуміння соціалізації особистості базується на характеристиці соціально-психологічного типу особистості як специфічного утворення, продукту соціально-психологічного відображення соціального життя, соціальних відносин.

Соціалізація може бути регульованою та спонтанною. Вона здійснюється як у навчальних закладах, так і поза ними. При цьому, наприклад, у школі засвоюються не лише ті знання, які є метою уроку, не тільки правила і норми поведінки, які спеціально формуються в процесі навчання й виховання. Учень збагачує свій соціальний досвід і за рахунок того, що з точки зору педагога може здаватися «випадковим». Наприклад, стиль взаємин викладача та студентів, який може збігатися із завданнями виховання, а може й не збігатися.

Людина прилучається до тієї чи іншої групи часто-густо саме задля того, аби стати її частиною, осягнути почуття «Ми» й почуття «Я» серед «Ми», що позбавляє самотності, дає відчуття сили і впевненості, спонукує до впливу на соціальне життя у групі в процесі міжособистісних контактів, сприяє набуттю індивідуального досвіду.

Особистість у студентські роки рідко буває однозначною. Вона завжди суперечлива і мінлива. Вчений Г. Дубчак, вивчаючи проблеми міжособистісних конфліктів студентів у період навчання у виші, виокремлює конфлікти, викликані проблемами соціальної взаємодії, що визначаються рівнем впевненості в собі, наявністю друзів, можливістю ведення активного життя, свободою у діях і вчинках. Також указує на тісний взаємозв'язок між внутрішньоособистісними конфліктами особистості та фрустрацією, тривожністю, рівнем внутрішнього дискомфорту, зниженням потреби в досягненні, тобто соціальною адаптованістю особистості [6].

Вступ до ВНЗ для більшості першокурсників є новим періодом життя і вимагає активного пристосування до умов студентського буття. Різкий перехід від адаптованого й відносно комфортного життя під опікою батьків та вчителів до менш детермінованого ззовні студентського часто у першокурсників розпочинається з критичних обставин. Вади здоров'я, житлові і фінансові нестатки, непосильність навчального матеріалу, невміння організувати свій час, неприйняття студентською групою, неуспіх у протилежній статі і т.д. можуть переживатися як трудність, яка робить неможливим здійснення мотиву самореалізації [9, с. 14].

Дієвість соціальної адаптації студента до нових обставин залежить від того, наскільки адекватно він переживає свій новий соціальний і міжособистий статус, свої права та обов'язки, наскільки його можливості відповідають соціальним очікуванням. Адаптація до студентського життя відбувається легше при наявності у свідомості першокурсника закладеної ще з дитинства, смислової установки вчитися для свого майбутнього, операційної установки-звички регулярно працювати над навчальним матеріалом, знаходити собі достойне місце в групі ровесників через спілкування [5]. Новачок повинен досягти нової душевної рівноваги і цільової осмисленості свого подальшого студентського буття, а для цього переживання мають перетворити ситуацію навчання у виші з безглуздої та тяжкої у осмислену, привабливу і звичну.

В широкому розумінні соціалізація – це визначення походження й формування родової природи людини. Йдеться про історичний процес розвитку людства, філогенез. У вузькому – соціалізація – це процес залучення людини до соціального життя шляхом активного засвоєння його норм, цінностей та ідеалів [3, с. 52].

Професійна підготовка у ВНЗ майбутніх спеціалістів включає надбання первинних основ їхнього професійного простору, тобто тієї системи цінностей, світогляду, практичного досвіду, які необхідні для ефективної професійної діяльності. Навчально-виховний процес у ВНЗ являє собою певну систему соціально-психологічної взаємодії і забезпечує передачу знань, формування професійних умінь та навичок, розвиток професійного світосприйняття, засвоєння професійних знань студентами [8, с. 68]. Н. Сушик зазначає, що найважливішим у процесі становлення професіоналів є

формування професійно-гуманістичних рис майбутнього фахівця, тобто засвоєння ним тієї частини основ людської діяльності, яка тісно пов'язана із розв'язанням проблем благодійності, доброти, чесності, які потрібні конкретній особистості, незалежно від обраної професії [11, с. 11]. Молодь на етапі професійної підготовки турбує багато серйозних питань: як знайти своє місце в житті, обрати справу у відповідності зі своїми можливостями і здібностями, в чому смисл життя, як стати справжньою людиною та багато інших. Не випадково дослідники пов'язують перехід від підліткового до юнацького віку з різкою зміною внутрішньої позиції, що полягає в тому, що спрямованість на майбутнє стає основною ціллю особистості і проблема вибору професії, подальшого життєвого шляху перебуває в центрі уваги інтересів, планів юнаків [9, с. 85].

Особисте самовизначення задає особистісно значущу орієнтацію на досягнення певного рівня в системі соціальних відносин, тобто задає соціальне самовизначення. На основі соціального самовизначення виробляються вимоги до певної професійної галузі, здійснюється (природно, не без впливу багатьох інших чинників) професійне самовизначення [6]. За К. Абульхановою-Славською, самовизначення – це усвідомлення особою своєї позиції, яка формується усередині координат системи соціальних відносин. При цьому вчена підкреслює, що від того, як складається система соціальних відносин, залежить самовизначення і суспільна активність студента [1, с. 58].

У психологічному плані особа, яка самовизначилася, – це суб'єкт, що усвідомив, що він хоче (цілі життєві плани, ідеали), що він може (свої можливості, схильності, дарування), що він є (свої особові і фізичні властивості), що від нього чекає колектив, суспільство; суб'єкт, готовий функціонувати в системі суспільних відносин [8, с. 65].

Розглядаючи питання про професійно необхідні якості психолога, важливо виходити з успішності його професійної діяльності. Саме вони визначатимуть мету, зміст, тривалість та форму його професійної підготовки.

Професійну діяльність спеціаліста взагалі і діяльність психолога зокрема можна вважати за успішну, якщо психолог як особистість володіє:

мотивацією досягнення успіху;

позитивним уявленням про образ Я;

когнітивною позицією щодо успіху або неуспіху, що забезпечує збереження контролю за ходом професійної ситуації.

Професійне становлення особистості можна розглядати як процес, що триває протягом усього життя та має свої особливості на кожному окремому етапі професійного шляху. Особливо тісно взаємопов'язані ці два процеси на первинному етапі занурення молоді людини у професійне середовище, коли відбувається життєве та професійне самовизначення.

Мотивацію ми розуміємо як сукупність мотивів і факторів, що володіють спонукальною силою, здатністю викликати і регулювати активність організму, організовувати та спрямовувати поведінку людини на досягнення мети.

Проблема мотивації учіння одна із центральних у педагогіці та психології (зокрема, до її аналізу зверталися такі вчені, як Г. Костюк, Є. Ільїн, О. Леонтьєв, С. Занюк, В. Вілюнас, С. Рубінштейн, Р. Немов та ін.), оскільки саме в процесі навчання відбувається формування й становлення особистості (ілюстрацією до сказаного служать слова В. Слободчикова: юність – завершальна стадія рівня персоналізації; «головні новоутворення юнацького віку – саморефлексія, усвідомлення власної ідентичності, поява життєвих планів, готовність до самовизначення, установка на свідому побудову власного життя, поступове вrostання в різні сфери життя» [4, с. 311]). Проте, в наш час вона перетворюється на глобальну (навчання закладає основи для майбутньої професійної діяльності), зокрема, у зв'язку із тим, що вища освіта, не будучи обов'язковою законодавчою, однак, реально стає саме такою (значна кількість молоді намагаються її здобути, а її доступність перманентно зростає).

Вченими визначено основні мотиви учіння студентів, серед яких домінують «професійні» та «особистого престижу» [2, с. 265], поділено на позитивні та негативні за впливом на навчальну діяльність, помічено зміну головного мотиву на різних курсах (зокрема, А. Печніков і Г. Мухіна вважають, що на першому курсі провідним є професійний мотив, на другому – особистого престижу, на третьому – обидва названі мотиви, на четвертому – додається прагматичний мотив) і залежність мотивів від успішності студентів, виділено умови формування позитивної мотивації учіння студентів.

У плані мотиваційно-сміслової регуляції важливим є вивчення еталонної моделі особистісної і професійної структури професіонала. Співставлення образу «Я-професійного» та «образу професіонала», оцінка їх неузгодженості, прагнення і вироблення стратегій наближення до еталонної моделі свідчить про високий рівень професійної ідентифікації. Уявлення особистості про себе як про

професіонала, рівень ідентифікації її образу Я з образом професіонала є індикатором мотиваційної сфери особистості, що обумовлює ставлення до професійної діяльності.

Звичайно мотиви, що лежать в основі професійної спрямованості, неоднорідні за походженням, характером зв'язку з професією:

1. Групи мотивів, що виражають потребу в тому, що становить основний зміст професії.
2. Група мотивів, пов'язана з віддзеркаленням деяких особливостей професії в суспільній свідомості (мотиви престижу, суспільної значущості професії). Очевидно, що зв'язок індивідуальної свідомості з професією набуває в даному випадку більш опосередкованого характеру.
3. Група мотивів, що виражає потреби, що раніше склалися в особи, актуалізовані при взаємодії з професією (мотиви саморозкриття й самоствердження, матеріальні потреби, особливості характеру, звичок і т.д.).
4. Група мотивів, що виражають особливості самосвідомості особи в умовах взаємодії з професією (переконаність у власній придатності, у володінні достатнім творчим потенціалом, у тому, що намічений шлях і є «моє покликання» і т.д.).
5. Група мотивів, що виражають зацікавленість людини в зовнішніх, об'єктивно неістотних атрибутах професії. Нерідко саме ці мотиви породжують прагнення до окремих «романтичних» професій.

До основних чинників, які сприяють позитивній мотивації навчання студентської молоді належать:

- усвідомлення найближчих і кінцевих цілей навчання;
- усвідомлення теоретичної й практичної значущості знань;
- емоційна форма подання навчального матеріалу;
- демонстрація «перспективних ліній» у розвитку наукових понять;
- введення завдань, які створюють проблемні ситуації навчальної діяльності;
- професійна спрямованість навчальної діяльності;
- наявність зацікавленості і «пізнавального психологічного клімату» в навчальній групі.

Основними мотивами при виборі професії є майбутні очікування молодих людей, їхні потреби, зокрема: отримання престижної роботи і матеріального забезпечення; самовдосконалення та саморозвиток; можливість самоствердитись і підвищити свій соціальний статус; можливість розширення контактів та одержання задоволення від спілкування з новими людьми; можливість довести цінність власної особистості; можливість займати лідерську позицію в групі; потреба у спілкуванні.

Реформування системи вищої освіти – один із вирішальних чинників підвищення інтелектуального потенціалу країни. В умовах соціально-економічних перетворень перед вищими навчальними закладами ставиться принципово нове завдання підготовки фахівців різного профілю, здатних конкурувати на ринку праці.

Проблеми фахової підготовки професіоналів у різних сферах психологічної практики набули для вітчизняної педагогічної науки особливої актуальності. Інтерес до проблем психологічної освіти визначається потребами гуманізації всіх сторін суспільного життя, що, у свою чергу, підвищує потребу держави, установ і окремих громадян у відповідних послугах та висуває перед вищими навчальними закладами завдання підвищення якості підготовки майбутніх психологів.

Професія психолога є особливим видом діяльності, який вимагає, окрім знань, специфічних особистісних якостей, особливої структури професіоналізму. Отже, як зазначалося вище, однією з найактуальніших проблем у сфері професійної освіти фахівців-психологів у вищих навчальних закладах стає формування в них професіоналізму, що потребує комплексного педагогічного підходу та створення відповідних умов. Необхідність таких перетворень у сфері освіти відображено в Законі України «Про освіту», Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Національній доктрині розвитку освіти, Концепції гуманітаризації вищої освіти (1996) та інших офіційних документах, прийнятих на державному рівні.

Особистість майбутнього спеціаліста у контексті спілкування реалізується на таких рівнях, як спілкування-взаємовплив, спілкування-діяльність, спілкування-обмін інформацією, спілкування-сприймання людьми один одного, спілкування – міжособистісні відносини.

Психологічні особливості соціалізації майбутніх спеціалістів визначаються і закономірностями засвоєння знань на різних етапах професійної підготовки: на 1-му курсі закладаються теоретичні знання як основа професійних знань; на 2-3-му курсах відбувається пошукове засвоєння знань, які

співвідносяться з досвідом, особистісними потребами; на 4-5-му курсах засвоєння знань відбувається на суб'єктивно-ціннісному рівні.

Основу мотиваційної сфери фахівця-психолога повинна становити гуманістична спрямованість особистості. В це поняття вкладається декілька особистісних якостей та рис, в основному мотиваційної і світоглядної природи: альтруїстичні позиції, ролі, установки у міжособистісному спілкуванні, високий рівень мотивації до професії, переважання пізнавальних, альтруїстичних, емпатичних мотивів у роботі, готовність до цієї роботи та націленість на позитивний результат. Мотиваційна підструктура особистості психолога передбачає сформовану позитивну мотивацію до професійної діяльності, до надання психологічної допомоги, прийняття себе та інших. Базовою особистісною якістю на цьому рівні є діалогізм, що включає діалогічну готовність, безумовне прийняття іншого, особистісну рефлексію, розвинену систему особистісних смислів, орієнтованість на досягнення взаєморозуміння.

Оскільки професія психолога належить до професій типу «людина – людина», то відповідно домінуючого значення набуває узагальнене ставлення особистості та система ціннісних орієнтацій. Професійно важливими якостями для цієї професії є товариськість, емоційна стійкість, комунікативні та організаторські здібності, справедливість, розподіл уваги, доброзичливість, уміння володіти собою, емпатія, рефлексія [3, с. 76].

Крім того, саме сформованість мотиваційної сфери дає можливість особистості зробити правильний, усвідомлений професійний вибір, а усвідомлений і означає вмотивований. Відмічено, що мотиви мають здатність змінюватись та мають динамічний характер, ієрархія визначається соціальними та економічними змінами в житті суспільства, культури й суспільства, груповими усвідомленнями та поведінкою. В свою чергу, ієрархія мотивів визначає життєвий шлях людини і сама є результатом взаємодій індивідуально-типологічних властивостей особистості та її соціальних стосунків із навколишнім світом. Ієрархічна будова мотиваційної системи людини лежить не лише в основі актуальності вибору і формуванні цілей та постановки завдань професійної діяльності, у виборі засобів їх досягнення, але й визначає спосіб професійної адаптації та стиль професійної діяльності [1, с. 63].

Показником підготовки фахівців-психологів є їхній професіоналізм, що проявляється не лише у високому рівні теоретичної підготовки, але й умінні застосовувати знання на практиці і набувати нових знань; здатності формулювати професійні завдання та знаходити раціональні способи їх вирішення; націленості на особистісне самовираження й саморозвиток; умінні здійснювати вибір оптимальних методів досягнення значних якісних і кількісних результатів професійної діяльності та ін.

У системі підготовки студентів до всіх видів практики велике значення має набуття організаторських навичок, які необхідні їм для майбутньої діяльності в різних галузях народного господарства. Доброю школою тут може бути участь у наукових гуртках, виконання різних доручень під час виробничої та педагогічної практики, участь у роботі спортивних організацій, добровільних товариств, художній самодіяльності, лекторській роботі та ін. Треба подбати й про те, щоб за час навчання у виші студент хоча б кілька разів головував на професійних або інших зборах, засіданнях, умів виступити перед аудиторією, підготувати до зборів розгляд певного питання. Всі ці уміння дуже потрібні майбутнім спеціалістам [12, с. 4].

Таким чином, можна стверджувати, що проблема вивчення мотиваційного аспекту професійної соціалізації майбутніх фахівців-психологів є однією з найпопулярніших серед них.

Процес професійного становлення нерозривно пов'язаний із розвитком особистості в цілому, а також із формуванням та зміцненням її професійно важливих якостей, готовності до професійної діяльності, що у подальшому сприятиме швидкому включенню у професію та якісному виконанню професійних завдань.

Дієвість соціальної адаптації студента до нових обставин залежить від того, наскільки адекватно він переживає свій новий соціальний і міжособистий статус, свої права та обов'язки, наскільки його можливості відповідають соціальним очікуванням. Адаптація до студентського життя відбувається легше при наявності у свідомості першокурсника закладеної ще з дитинства, смислової установки вчитися для свого майбутнього, операційної установки-звички регулярно працювати над навчальним матеріалом, знаходити собі достойне місце в групі ровесників через спілкування.

Мотиваційні спрямування у студентів можуть бути різноманітними, проте основу мотиваційної сфери фахівця-психолога повинна становити гуманістична спрямованість особистості, яку майбутній фахівець-психолог має здобути і розвивати протягом усього життя.

Вважаємо, що результатом подальших наукових розвідок у даному питанні має стати широке теоретичне обґрунтування мотиваційного аспекту професійної соціалізації майбутніх фахівців-психологів і практичне розроблення методів його поліпшення.

Список використаної літератури

1. Альбуханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Альбуханова-Славская. – М. : Наука, 1991. – 299 с.
2. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресе, 2001. – 376 с.
3. Бойко В. В. Социально-психологический климат коллектива и личности / В. В. Бойко, А. Г. Ковалев, В. Н. Панферов. – М. : Мысль, 1983. – 206 с.
4. Васильев Я.В . Ситуативний підхід у психології та рівнева структура особистості / Я. В. Васильєв. – М : Педагогіка і психологія. – 1999. – № 2. – С. 510.
5. Горностай П. П. Социализация личности и психологические роли. Теоретические и прикладные вопросы психологии / П. П. Горностай. – Вып. 3. Ч. 1. – СПб, 1997. – С. 325-330.
6. Дубчак Г. М. Внутрішньоособистісні конфлікти студентів у період навчання у ВНЗ : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук / Г. М. Дубчак. – К., 2000. – С. 19-30.
7. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>.
8. Занюк С. С. Психологія мотивації : Навч. посіб. / С. С. Занюк. – К. : Ніка-центр, 2002. – 256 с.
9. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2008. – 512 с.
10. Кабаченко Т. С. Психология в управлении человеческими ресурсами / Т. С. Кабаченко. – СПб., 2003. – 400 с.
11. Климов Е. А. Психология профессионала / Е. А. Климов. – М. : Прогресс, 1996. – 348 с.
12. Сучасність, вуз, студент. «Вища школа» / Під ред. Галушко Т. Є. – К. : «Вища школа», 1971. – 208 с.